

інститут», завідувач кафедри соціології і публічного управління; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0796-5035>;

Манчак Ірина Тадеївна (Манчак Ирина Тадеевна, Iryna T. Manczak) – кандидат економічних наук, Краківський економічний університет, доцент кафедри торгівлі і ринкових установ; м. Краків, Польща; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9661-9945>.

УДК 316.35(477)

doi: 10.20998/2227-6890.2021.2.06

Д. А. ТЕРЕЩЕНКО

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ЧИННИК СТІЙКОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УКРАЇНІ

Досліджено взаємообумовленість людського капіталу і стійкого розвитку регіонів та посилення їх взаємної залежності в умовах трансформації економіки. Проаналізовано сучасний стан і тенденції змін параметрів людського розвитку за окремими аспектами, виявлено чинники, що стримують стійкий розвиток регіонів в Україні. Розглянуто проблематику асиметричності людського розвитку у розрізі регіонів України.

Наведено теоретичну модель впливу людського капіталу на формування та реалізацію державної політики щодо забезпечення стійкого розвитку регіонів. На основі проведених досліджень зроблено висновок, що чинники, які впливають на розвиток людського капіталу у регіональному розрізі, демонструють низькі темпи регіонального розвитку у таких напрямках: відтворення населення; соціальне становище; комфортне життя; добробут; гідна праця; освіта. Визначено пріоритетні напрями вдосконалення державної та регіональної соціально-економічної політики, які сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності регіонів в умовах стійкого розвитку, зокрема використання механізмів державного регулювання; нагромадження людського капіталу регіону з подальшим його розподілом та перерозподілом; створення умов для трансформації людського капіталу в гео економічний капітал регіону; удосконалення контролю та регулювання на ринку робочої сили; подолання негативних тенденцій звуження ринку висококваліфікованої робочої сили, спроможної масово втілювати інновації; розробка і реалізація таких регіональних програм, котрі були б зорієнтовані на підтримку трудових мігрантів та членів їх сімей, налагодження інституційної співпраці та підтримки громадських ініціатив у сфері зовнішньої трудової міграції; підтримання рівноваги і цілісності екосистем; біорізноманіття; збереження якості природних ресурсів; зниження впливу на екосистеми; прийняття сучасних стратегій регіонального розвитку, де ключовим аспектом буде визначено всебічний розвиток людського капіталу відповідно до потреб інноваційної економіки.

Ключові слова: державна політика, державне управління, інновація, інвестиції, людський капітал, освіта, стійкий розвиток, механізми державного регулювання.

Д. А. ТЕРЕЩЕНКО

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ В УКРАИНЕ

Исследованы взаимообусловленность человеческого капитала и устойчивого развития регионов и усиление их взаимной зависимости в условиях трансформации экономики. Проанализированы современное состояние и тенденции изменений параметров человеческого развития по отдельным аспектам, выявлены факторы, сдерживающие устойчивое развитие регионов в Украине. Рассмотрена проблематика асимметричности человеческого развития в разрезе регионов Украины. Приведена теоретическая модель влияния человеческого капитала на формирование и реализацию государственной политики по обеспечению устойчивого развития регионов.

На основе проведенных исследований сделан вывод, что факторы, влияющие на развитие человеческого капитала в региональном разрезе, демонстрируют низкие темпы регионального развития в следующих направлениях: воспроизводство населения; социальное положение; комфортная жизнь; благополучие; достойный труд; образование.

Определены приоритетные направления усовершенствования государственной и региональной социально-экономической политики, которые будут способствовать повышению конкурентоспособности регионов в условиях устойчивого развития, в частности использование механизмов государственного регулирования; накопление человеческого капитала региона с последующим его распределением и перераспределением; создание условий для трансформации человеческого капитала в геоэкономический капитал региона; усовершенствование контроля и регулирования на рынке рабочей силы; преодоление негативных тенденций сужения рынка высококвалифицированной рабочей силы, способной массово реализовать инновации; разработка и реализация таких региональных программ, которые были бы ориентированы на поддержку трудовых мигрантов и членов их семей, налаживание институционального сотрудничества и поддержку общественных инициатив в сфере внешней трудовой миграции; поддержание равновесия и целостности экосистем; биоразнообразия; сохранение качества природных ресурсов; снижение воздействия на экосистемы; принятие современных стратегий регионального развития, где ключевым аспектом будет определено всестороннее развитие человеческого капитала в соответствии с потребностями инновационной экономики.

Ключевые слова: государственная политика, государственное управление, инновация, инвестиции, образование, человеческий капитал, устойчивое развитие, механизмы государственного регулирования.

D.A. TERESHCHENKO

HUMAN CAPITAL AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS IN UKRAINE

The interdependence of human capital and sustainable development of regions and the strengthening of their mutual dependence in the conditions of economic transformation are studied. The current state and trends of changes in the parameters of human development in certain aspects are analyzed, the factors hindering the sustainable development of regions in Ukraine are identified. The problems of asymmetry of human development in the context of the regions of Ukraine are considered.

A theoretical model of human capital impact on the formation and implementation of state policy to provide the sustainable development of regions is given. Based on the conducted research, it was concluded that the factors effecting the development of human capital in the regional context demonstrate low rates of regional development in the following areas: population reproduction; social status; comfortable life; well-being; decent work; education. Priority directions for improving the state and regional socio-economic policy have been identified, which will help to increase the competitiveness of regions in the context of sustainable development, in particular, the usage of state regulation mechanisms; human capital accumulation in the region with its subsequent distribution and redistribution; formation of conditions for the transformation of human capital into the geo-economic capital of the region; improvement of control and regulation in the labour market; overcoming the negative trends in the narrowing of the market for a highly skilled labour force capable of massively implementing innovations; development and implementation of such regional programs that would be focused on supporting labour migrants and members of their families, establishing institutional cooperation and supporting public initiatives in the field of external labour migration; maintaining the balance and integrity of ecosystems; biodiversity; preservation of natural resources quality; reduction of impact on ecosystems; acceptance of modern strategies for regional development, where the key aspect will be determined as the comprehensive development of human capital in accordance with the needs of an innovative economy.

Key words: public policy, public administration, innovation, investments, human capital, education, sustainable development, mechanisms of state regulation.

Постановка проблеми. Державне регулювання стійкого розвитку регіонів є важливим завданням соціально-економічної політики України, одним із пріоритетних питань становлення нової моделі просторового розвитку, складовою частиною забезпечення територіальної цілісності держави. Багатовекторність сучасного соціо-, еколого-, економічного розвитку вимагає пошуку резервів та оптимальних шляхів стійкого розвитку регіонів в площині визнання ключової ролі людини, теорії людського капіталу та впровадження її положень у процеси функціонування економіки.

В умовах інституційних перетворень, які відбуваються під впливом глобалізації, загальносвітових трансформаційних процесів, в Україні динамічно розвиваються регіональні ринки інформаційно-комунікаційних технологій та послуг, фінансових, страхових та банківських послуг, транспортно-логістичних, ділових, туристичних послуг тощо. Тому розвиток людського капіталу може відіграти роль головної рушійної сили регіональної і національної економік, забезпечити конкурентні переваги на світових ринках, а вивчення особливостей людського капіталу регіону є не просто актуальним, а й висувається в розряд першочергових завдань на шляху до інституціональних трансформацій. Враховуючи поглиблення соціально-економічної диференціації територій на міжрегіональному та внутрішньорегіональному рівнях, локальну різноякісну концентрацію робочої сили, різний науково-технічний потенціал регіональних утворень,

стимувальні чинники внутрішньої міграції, постає питання щодо посилення уваги до регіональних особливостей використання людського капіталу не лише як до фактору підвищення виробництва праці, а як до головного чинника у формуванні стійкого розвитку регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стійкого економічного розвитку, функціонування механізмів державного регулювання стратегічного розвитку регіону є актуальними й знаходяться у постійному полі зору вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Л.Акімової [1], Гуменюк [8], К.Преттнер [14], А.Прскавец [14], П.Пуцентейло [8] та ін. Проблемам формування та розвитку людського капіталу, дослідження регіональних особливостей розвитку людського капіталу присвячено праці Л.Артеменко [2], О. Грішної [5], В.Ковальчук [6], У.Лібанової [7], Е.Пелінеску [16], Г.Самородченко [9], С. Шао [18], А.Шахно [6], Л. Янг [18] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, незважаючи на значну кількість теоретико-методологічних положень із досліджуваної тематики, питання вивчення ролі людського капіталу в забезпеченні стійкого розвитку регіонів в сучасних умовах поки що залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті – дослідження особливостей та можливостей людського капіталу як чинника стійкого розвитку регіонів та обґрунтування напрямів удосконалення державного управління з метою забезпечення нагромадження людського капіталу

регіону з подальшим його розподілом, перерозподілом та ефективним використанням.

Вклад основного матеріалу. Під стійким розвитком розуміють розвиток, що задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Головною метою такого типу господарства стає здатність підтримувати рівновагу, не змінюватися або підтримувати певні (стійкі) темпи руху, господарське зростання, яке дає змогу гармонізувати відносини «людина – природа», розвиток всіх елементів соціально-економічної структури суспільства, у тому числі людського капіталу.

Висвітлюючи важливість людського капіталу, Рада Європейського Союзу констатує, що освіта та навчання, оскільки вони обидва сприяють накопиченню людського капіталу [14], мають вирішальну роль у вирішенні багатьох соціально-економічних, демографічних, екологічних та технологічних викликів, які постають сьогодні та виникнуть у майбутньому.

Поняття людського капіталу можна трактувати як сукупність нематеріальних ресурсів, вкладених у фактор праці, які підвищили його продуктивність та включає отримання знань, ідей, навичок та інших «невидимих» активів людей, які можна використати для створення економічної цінності [17].

Грішнова О.А. людський капітал визначає як сформований або розвинений у результаті інвестицій і накопичений людьми певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій та інших продуктивних якостей, що цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері економічної діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці й завдяки цьому впливає на зростання доходів його власника [5, с. 16].

Людський капітал на мезорівні є наявним у регіоні запасом людських ресурсів (а саме здібностей, навичок і компетенцій економічно

активного населення), підвищення якості якого додає регіону додаткові конкурентні переваги і є мультиплікатором регіонального розвитку, рушійним фактором соціально-економічного розвитку регіонів [4]. В системі регіонального управління людським капіталом сильніше виражена стратегічна спрямованість, що відображає цілі регіону. Особлива увага приділяється формуванню цінностей у підприємств, що знаходяться на даній території: розвиток людських ресурсів має на увазі створення умов для мобілізації потенціалу працівника в інтересах регіону [12].

С. Шао та Л. Янг [18] підкреслюють первинну роль людського капіталу в економічному розвитку в рамках природно-ресурсної залежності. Е. Пелінеску [16] підкреслює істотний взаємозв'язок між ВВП на душу населення та інноваційним потенціалом людського капіталу, про що свідчить кількість патентів та кваліфікація працівників. У дослідженні [19] виявлено, що людський капітал та динаміка виробничої спеціалізації країн є вирішальними факторами економічного зростання.

Отже, науковцями доведено, що «людський капітал має прямий позитивний істотний вплив на економічний розвиток та опосередковує вплив інституційної якості на економічний розвиток [13]». Проведення в країні економічних перетворень призвело до зростання ролі регіонів у всіх сферах життя суспільства. При цьому їх функціонування обумовлює необхідність формування ефективної системи управління, здатної реалізовувати соціально-економічну політику в умовах ринку [8, с. 98].

Водночас за останні роки державна влада в Україні здійснює недостатньо дієві кроки для розвитку людського капіталу регіону.

Державні видатки на охорону здоров'я, духовний і фізичний розвиток, а також освіту за період 2014 – 2019 рр. представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Державне фінансування розвитку людського капіталу в Україні за період 2014-2019 рр., млн. грн. [7; 10]

Показники	Роки					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки з Державного бюджету України, всього	523125,7	679871,4	835832,0	1056973,1	1250189,5	1457529,4
у %	100	100	100	100	100	100
в тому числі:						
- охорона здоров'я	57150,1	71001,1	75503,4	102392,4	115852,0	132307,6
у % до видатків Державного бюджету	10,92	10,44	9,03	9,69	9,27	9,08
- духовний та фізичний розвиток	13857,7	16228,3	16897,8	24342,3	28993,1	33622,5
у % до видатків Державного бюджету	2,65	2,39	2,02	2,30	2,32	2,31
- освіта	100109,5	114193,5	129437,7	177915,8	210032,3	255138,8
у % до видатків Державного бюджету	19,14	16,80	15,49	16,83	16,80	17,5

Аналіз стану структури видатків на розвиток людського капіталу демонструє позитивну динаміку обсягів у гривневому вимірі, проте за умов, що склалися в національній економіці останніми роками (тривале зростання загального рівня цін на товари й послуги при одночасному скороченні обсягів

виробництва тощо), таке зростання не підкріплено реальним обсягом державного інвестування розвитку людського капіталу.

Спостерігається зниження питомої ваги зазначених видатків фінансування людського капіталу з Державного бюджету за вказаний період.

Диференціація регіонів за рівнем людського розвитку – найбільш комплексний індикатор оцінки ефективності державної регіональної політики. Незважаючи на загальну позитивну динаміку, досягнуті параметри людського розвитку в Україні безнадійно відстають від «потрібної» траєкторії, яка мала б бути, якби за досліджуваний період ми

досягли визначених цільових індикаторів (рис. 1). З рис. 1 помітно, що зміни середнього значення Індекса регіонального людського розвитку України за період 2004-2017 рр. збільшено лише на 0,44 або майже 13%.

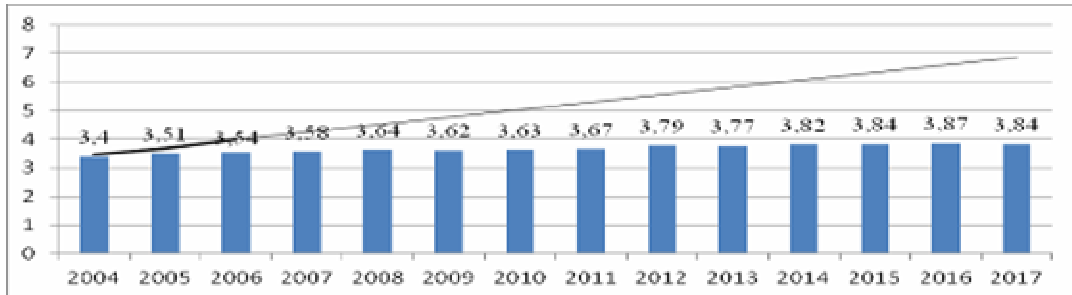

Рис. 1. Середнє значення Індекса регіонального людського розвитку України та траєкторія бажаного розвитку. Джерело: [7; 10]

Досліджуючи показники індексів-складників регіонального людського розвитку, слід зупинитися на аналізі коефіцієнту асиметрії. Якщо значення коефіцієнту асиметрії становить одиницю, це свідчить про цілковиту симетрію людського розвитку за всіма досліджуваними компонентами. Чим більша відстань від одиниці, тим вищою є асиметричність людського розвитку. За розрахунком регіональних коефіцієнтів асиметрії можна бачити, що у 2017 р. коливання значень лежить у проміжку від 1,0197 (Закарпатська область) до 1,0889 (Миколаївська область) (рис. 2).

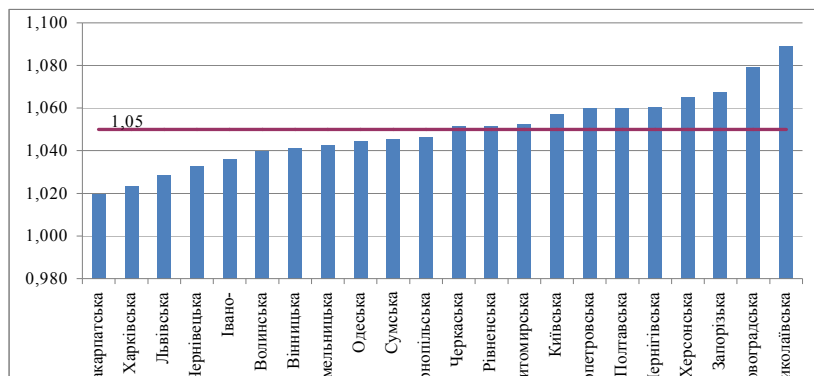

Рис. 2. Коефіцієнти асиметрії людського розвитку у розрізі регіонів України, 2017 р. Джерело: розраховано автором на основі [7; 10]

Дослідження Інтегральної оцінки регіонального людського розвитку виявило суттєві асиметрії показників. З 22 досліджуваних регіонів в 11 регіонах коефіцієнти асиметрії вищі за середньоукраїнський (1,05). Тип людського розвитку в Україні переважно низький, має негативний характер забезпечення гідної праці, відтворення населення; соціальне становище; комфортне життя; добробут. Всі без винятку регіони, в межах аналізу за 2013-2017 рр., мають тип, що демонструє регрес за одним та більше показників людського розвитку. Незважаючи на зростання у 2018 р. індексу

фізичного обсягу ВРП у всіх регіонах, помітного зменшення рівня бідності не відбувається [7; 10].

У сучасних умовах трансформації вітчизняної економіки істотно недооцінена роль науки. Чисельність працюючих у сфері досліджень і розробок та їхня частка в загальній кількості зайнятого населення можуть слугувати вагомим показником рівня інноваційного розвитку та його трудовесурсного забезпечення. Але за період з 2010 р. по 2019 р. чисельність наукових працівників в Україні скоротилася вдвічі (з 182,484 тис. до 88,128 тис. осіб) (рис. 3).

Рис. 3. Динаміка чисельності працівників наукових організацій України, тис. осіб [3; 11]

У 2019 р. кількість працівників, задіяних у виконанні ДіР, зменшилась порівняно з 2018 р. на 10,0% і становила 79,3 тис. працівників (з урахуванням сумісників та осіб, які працюють за договорами цивільно-правового характеру), з яких 64,5 % – дослідники, 9,4 % – техніки, 26,1 % – допоміжний персонал.

За групою показників «Дослідження та розробки» (Research&development, R&D) складової

групи показників «Людський капітал та дослідження» (Human capital & research) Україна у 2019 р. посіла 54 місце, опустившись на чотири позиції порівняно з 2018 р. При цьому втрачено п'ять позицій за таким важливим показником підтримки наукової діяльності як «Валові витрати на ДіР, % ВВП» (Gross expenditure on R&D, % GDP) (рис. 4).

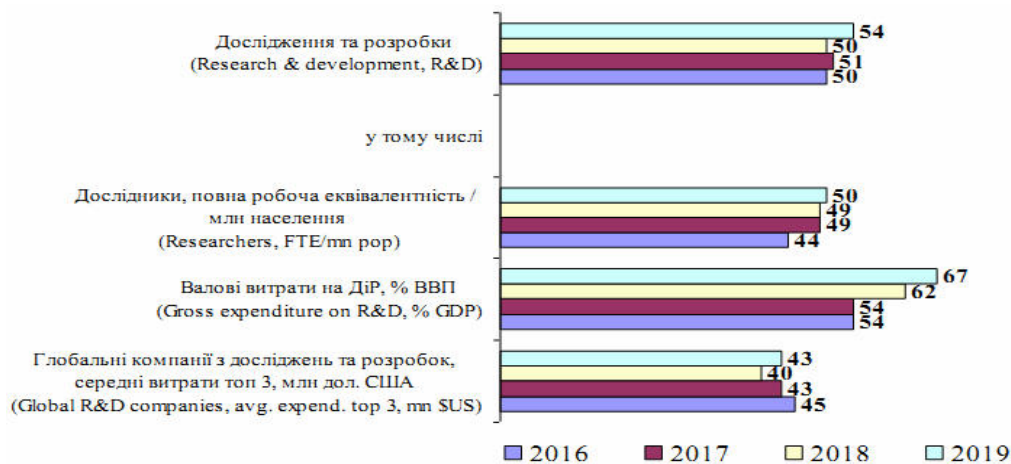

Рис. 4. Рейтинг України за групою показників «Дослідження та розробки» [3; 11]

Слід зазначити, що питома вага проблем науки обумовлюється не тільки відсутністю асигнувань на науку, а й недостатністю інституціональної та законодавчої підтримки науки, зокрема її первісного рівня – господарюючих суб'єктів на місцевому і регіональному рівні, на якому має відбуватись концентрація наукових сил і здібностей.

Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки передбачає посилення тенденції до освітньої еміграції. Наявні в Україні та її регіонах інституційні, освітні, освітньо-наукові, соціально-економічні, соціально-демографічні, інформаційні та інші умови, активізують щорічне зростання потоків українських освітніх мігрантів. Відповідні територіальні диспропорції в рівні та якості життя населення посилюють зовнішні та внутрішні міграційні процеси, які тісно корелюють з процесами освітньої міграції.

Аналіз стану розвитку людського капіталу свідчить [7; 10], що більшість регіонів України має низький рівень розвитку людського капіталу: існують проблеми, пов'язані з пропозиціями на

ринку праці, депопуляція, зниження інвестиційних надходжень в розвиток людського капіталу, брак висококваліфікованого персоналу у високотехнологічних та наукоємних секторах економіки.

Нажаль, зазначені тенденції відбуваються на фоні демографічної кризи, вимушеного переселення з Криму та окремих регіонів Сходу України, домінування переселення до мегаполісів та невеликих міст з сільської місцевості, негативних міграційних тенденцій, зменшення фінансової підтримки наукових досліджень й затребуваності наукових знань і напрацювань, невизначеної ситуації на Донбасі, що не могло не вплинути на якість людського капіталу. Наявність існуючих проблемних чинників та аналіз їх впливу зумовлюють необхідність вироблення пропозицій, завдяки реалізації яких державне управління процесами стійкого розвитку регіонів буде дієвим. У якості таких пропозицій слід виокремити:

– нагромадження людського капіталу регіону з подальшим його розподілом та перерозподілом

(управління освітніми і культурними процесами, розвитком професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, процесами створення робочих місць, розподілу за сферами і видами діяльності тощо);

- створення умов для трансформації людського капіталу в гео економічний капітал регіону;

- удосконалення контролю та регулювання на ринку робочої сили з метою забезпечення ефективного розподілу та перерозподілу людського капіталу;

- ефективне використання людського капіталу (управління зайнятістю населення, технічним прогресом, організацією праці і соціальним нормуванням тощо);

- формування соціально-економічного механізму ефективності використання транскордонного людського капіталу;

- координація дій державних органів влади та органів місцевого самоврядування, спрямованих на реалізацію інтеграційних процесів транскордонного співробітництва як інструменту територіального розвитку та покращення рівня якості життя населення;

- активізація співробітництва з європейськими структурами з питань регіонального розвитку та проведення спільного планування розвитку прикордонних територій; створення мережі агенцій регіонального розвитку, які забезпечували б координацію розв'язання проблем розвитку прикордонних територій.

Усе це обумовлює необхідність реформування наукової діяльності як невід'ємного етапу продукування процесів стійкого розвитку регіонів. Регіонам необхідно знайти нові форми перетворень для територіальної організації фундаментальних і прикладних досліджень, системи знань з державного управління і місцевого самоврядування, в якій би взаємодіяли всі компоненти ланцюга: фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, дослідні центри, бізнес-інкубатори, центри підготовки наукових кадрів, регіональна система їх використання і багаточентрична система управління науковим потенціалом регіону зі специфічним соціальним середовищем і з особливою формою організації праці. Зменшення носіїв інтелектуального потенціалу, а також той безсумнівний факт, що значна частина їх не повернеться найближчим часом в країну, вимагають створення сприятливого середовища, яке не сприятиме виїзду за кордон студентів, освітан і науковців.

Перспективною стратегією стійкого розвитку регіонів є інвестування в людський капітал для досягнення стабільного позитивного зростання економіки.

Інвестиції в людський капітал є всі цілеспрямованими витратами на розвиток людини в грошовій або іншій формі (на освіту, охорону здоров'я, мобільність), які сприяють вдосконаленню інтелектуального та професійного зростання людини, підвищенню продуктивних здібностей, що

приносить у майбутньому дохід як індивіду, так і суспільству в цілому [6, с. 34].

В процесі залучення інвестицій у людський капітал держава повинна впроваджувати дієві заходи щодо ефективного розвитку людського капіталу, а саме: фінансування державою пріоритетних стратегічних напрямів розвитку людського капіталу; започатковувати сучасні програми розвитку людського капіталу; стимулювати збільшення витрат суб'єктів підприємницької діяльності у розвиток людського капіталу працівників; проводити залучення інвестиційних ресурсів для інноваційного розвитку системи освіти та науки, охорони здоров'я; провести зміни у системі оплати праці та мотивації працівників; оптимізувати структуру професійно-освітньої підготовки трудових ресурсів на основі потреб економіки; створити актуальні програми формування безперервної системи освіти та постійного підвищення кваліфікації людського капіталу [6]. Поява новітніх технологій, формування майбутніх трендів передбачає адаптацію компетенцій, навичок, умінь, кваліфікації фахівців до нагальних потреб, що висуває ринок робочої сили, та потреби зростання продуктивності праці. Отже, впровадження високотехнологічних виробництв в найближчій перспективі має забезпечуватися за рахунок різних шляхів формування людського капіталу (розвиток сфери освіти, науки, охорони здоров'я, гарантування безпечного довкілля, забезпечення соціального захисту населення). Зазначені напрями формування людського капіталу мають бути відображені у державних програмах та законодавчих актах, які регулюють відповідні сфери.

Основними напрямами інвестування у розвиток людського капіталу на регіональному рівні є: інвестування у сфері регіонального ринку праці, скорочення масштабів масової трудової міграції за кордон та вдосконалення системи підвищення кваліфікації кадрів.

Особлива увага повинна бути приділена напрямам удосконалення місцевого самоврядування, муніципальному менеджменту, корпоратизації муніципальної власності, створенню нових моделей управління нею, покращення інформаційного забезпечення систем управління з орієнтацією на ключові регіональні галузі суспільної діяльності. Важливою умовою стає розбудова наукової інфраструктури, нових форм співпраці науки, влади і бізнесу між різними напрямами наукових досліджень, їх виконавцями, горизонтальних мережних науково-технічних й інформаційних комунікацій.

Ефективність реалізації людського капіталу зумовлюється його специфічністю. Людський капітал як специфічна форма капіталу має певні особливості, а саме: невіддільний від його носія – людської особистості; самовідтворювальна і репродуктивна категорія; виступає як базове інноваційне джерело і ресурс модернізації

економіки; тільки за умов самозростання професійних знань людини разом із можливістю творчої праці перетворюється на капітал [2, с. 25–26]. Такі особливості людського капіталу визначаються необхідністю значних і системних вкладень у його формування і довготривалим терміном віддачі вкладень. Оскільки людський капітал невіддільний від свого власника, процес розвитку абсолютно неможливий без безпосередньої активної участі самої людини. Держава, підприємства, суспільство мають створювати рівні умови для розвитку всіх громадян, але повнота використання, реалізації цих умов великою мірою визначається зусиллями кожної окремої людини.

Стійкий розвиток регіонів залежить не тільки від економічних чинників, але й від функціонування системи інститутів – суспільних організацій, способів управління господарською діяльністю, традицій, ідей, кодексів та стереотипів економічної поведінки населення регіонів, тобто фактично зумовлений етнокультурними особливостями економічної діяльності людини (регіональних громад).

Процес управління будь-якою економічною системою є складним і багатограним. Сучасний стан справ розвитку регіонів свідчить про відсутність ефективного механізму державного управління, чіткої стратегії розвитку та загрожує складними кризовими явищами не тільки в соціально-економічній, але й екологічній підсистемах регіональної і національної економіки. У зв'язку з цим необхідна розробка механізму державного управління ресурсним забезпеченням стійкого розвитку регіонів. При розробці даного механізму об'єктом управління є не безпосередньо стійкий розвиток регіонів, а його основний ресурсний потенціал – якісний людський капітал регіону, тому що для розвитку системи найбільш важливими є ресурси системи й взаємозв'язки між її елементами. Генеральною метою державного управління нагромадженням і використанням людського капіталу регіону є формування такої структури і якості людського капіталу, за яких буде можливим досягнення стійкого регіонального розвитку.

На національному рівні державного управління основою для розробки стратегії стійкого соціально-економічного розвитку є модель стійкого розвитку регіону (рис. 5).

Важливим призначенням запропонованої концептуальної моделі є набуття конструктивного характеру власної ідеї стійкого розвитку регіонів. Стійкий розвиток регіону є складовою сталою розвитку держави і забезпечується на основі формування державної політики щодо розвитку людського капіталу, обґрунтування та реалізації економічних, екологічних та соціальних цілей та завдань. Елементами моделі є зв'язки між органами державного управління, місцевого самоврядування, підприємствами регіону, громадськими організаціями, діяльність яких спрямована на

реалізацію стратегії стійкого розвитку регіону на засадах людиноцентричного підходу. Інструментами стійкого розвитку регіонів є стратегічні, програмні документи. Розроблена модель базується на принципах стійкого розвитку. Серед яких:

- принцип цілеспрямованості: стратегія стійкого розвитку регіонів формується з урахуванням загальнодержавних пріоритетів розвитку;

- принцип комплексності: стратегія розвитку регіонів передбачає вплив факторів зовнішнього середовища і внутрішнього стану і можливостей території;

- принцип науковості: стратегія розвитку регіонів відображає прогресивні тенденції суспільного розвитку та його закономірності з урахуванням історичних, геополітичних умов і традицій регіону;

- принцип ієрархічності: покладений в основу вибудовування відносин, що виникають в процесі управління між суб'єктами управління на різних рівнях управління, а також між суб'єктами і об'єктами управління (законодавчі, адміністративні, економічні заходи, що здійснюються на всіх рівнях управління);

- принцип розподілу прав, обов'язків і відповідальності: призначений забезпечити ефективність роботи всіх рівнів управління;

- принцип системності: регіон є системою, яка складається із елементів (підсистем);

- принцип варіантності: вибір стратегії розвитку передбачає наявність альтернативних шляхів досягнення поставлених цілей і можливість вибору оптимального варіанту з урахуванням обмежень на ресурси і можливості їх взаємозаміни;

- принцип поєднання галузевого і територіального підходів до формування стратегії розвитку регіонів: заснований на поєднанні та узгодженні інтересів галузей і території;

- принцип зворотного зв'язку: контроль та коригування реалізації стратегії;

- принцип етапності полягає в поступовості реалізації стратегії стійкого розвитку, виходячи з наявних можливостей, пріоритету цілей тощо.

Систематичне вивчення та окреслення проблемних аспектів формування середовища розвитку людського капіталу в регіонах України дозволить побудувати систему інформаційно-аналітичного супроводу моніторингу та прогнозування його стану.

Стійкий розвиток визначається комплексом цільових та супровідних критеріїв його досягнення: забезпечення ефективності використання людського капіталу, зниження та мінімізація економічних, соціальних та екологічних ризиків; раціональне залучення, споживання та використання природних ресурсів; збалансованість (взаємоузгодженість) економічної, соціальної, екологічної складових стійкого розвитку; досягнення техногенного навантаження, що не перевищує можливостей природного середовища до самовідновлення;

застосування у виробництві високотехнологічних ресурсозберігаючих технологій; забезпечення стійких процесів простого та розширеного відтворення людського та трудового потенціалу, стійкого зростання людського, соціального та інтелектуального капіталу; досягнення високого рівня та якості життя населення у поєднанні з соціальним, інтелектуальним та духовним зростанням; дотримання прав і свобод людини, забезпечення можливостей вибору людини в усіх сферах суспільного життя; рейтинг України за людським та стійким розвитком у міжнародних

порівняннях; нові стратегічні орієнтири соціальної політики, орієнтованої на розвиток людського капіталу, активізація трудової, підприємницької та творчої діяльності, формування людського, інтелектуального та соціального капіталу; реалізація в економічній політиці принципів інноваційності та стійкості; запровадження механізмів соціальної відповідальності за реалізацію принципів стійкого розвитку на всіх рівнях управління (державному, регіональному, виробничому, особистісному) та ін.

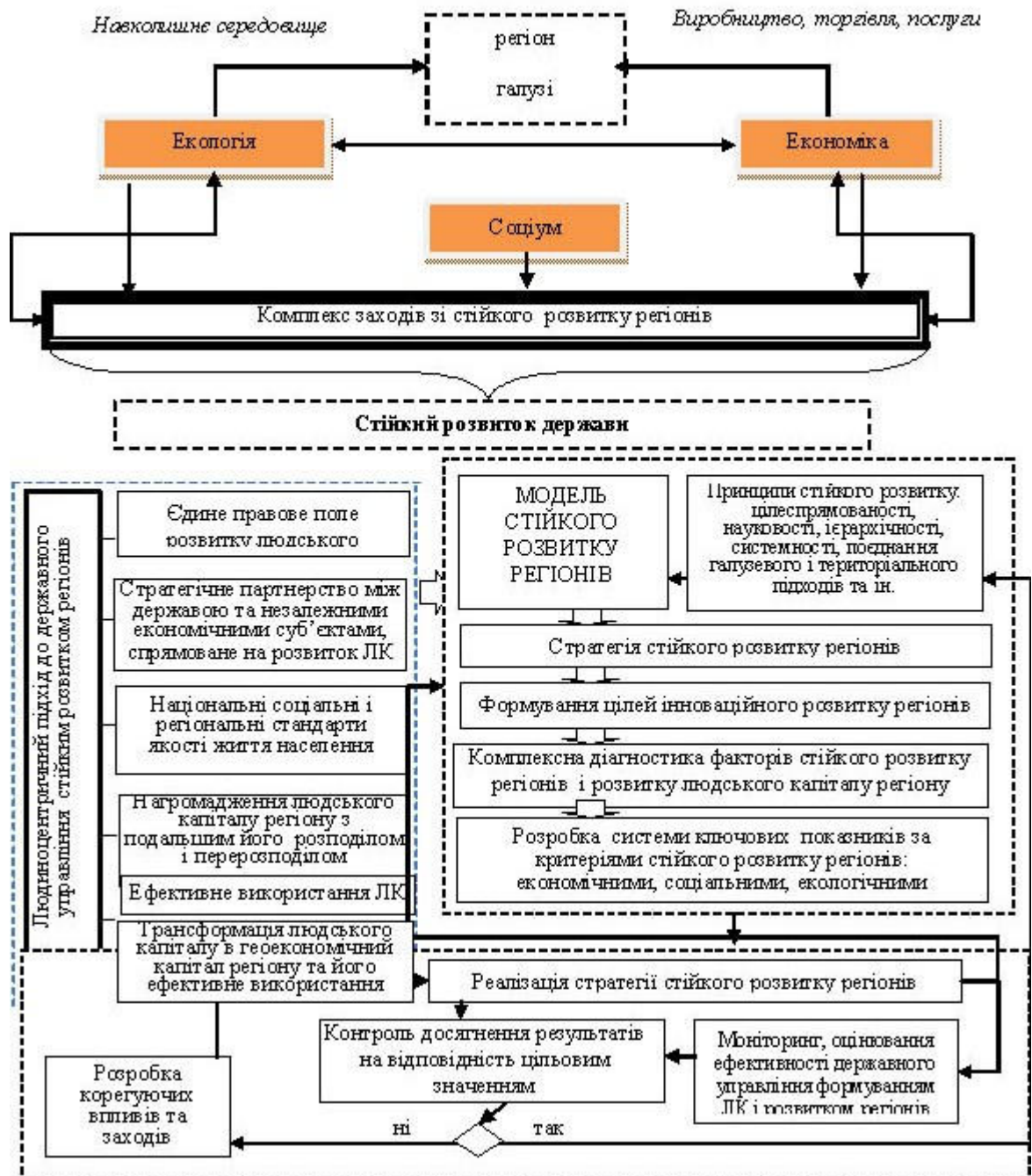

Рис. 5. Модель впливу людського капіталу на формування та реалізацію державної політики щодо забезпечення стійкого розвитку регіону (розроблено автором)

Комплексний механізм державного управління таким видом механізмів: економічного; розвитком людського капіталу може складатися з мотиваційного; організаційного; політичного;

правового [1]. Основними елементами механізму формування та ефективного використання людського капіталу можна визначити: демографічно-просторовий, законодавчо-нормативний, бюджетно-фінансовий, соціально-економічний, організаційно-інформаційний, педагогічно-виховний блоки [9, с. 193].

Згідно з опублікованою Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) новітнього рейтингу 189 країн і територій за Індексом людського розвитку (ІЛР), можна стверджувати, що лідирують Норвегія, Швейцарія, Австралія, Ірландія і Німеччина [15]. Досвід цих країн свідчить, що людський капітал залежить від особливостей якості та безпеки життя населення, якості й результативності системи освіти, досягнень науки і техніки, правового забезпечення ринкової економіки, розвитку інновацій, рівня культури [13]. Тому стійкий розвиток регіонів як невід'ємної складової національного простору неможливий без гармонійного розвитку України, в якій людина відчуватиме себе соціально захищеною, економічно забезпеченою та інформаційно підготовленою. Досягнення високих параметрів людського капіталу можливе на основі забезпечення високого рівня та якості життя населення, високого рівня освітнього і культурного розвитку кожної людини, створення умов для збереження та зміцнення здоров'я і подовження тривалості життя населення.

Важливо наголосити, що державне управління розвитком людського капіталу як складової регіональної соціальної системи має враховувати: екологізацію, соціалізацію та гуманізацію економіки, її інноваційну спрямованість; необхідність поєднання ринкових механізмів та державного регулювання соціально-економічних процесів, забезпечення економічної ефективності, соціальної справедливості, соціальної орієнтації економіки; регіоналізацію економіки, яка обумовлює виникнення специфічних форм управлінсько-господарської діяльності на демократичних та конкурентних засадах; нову ідеологію господарських відносин на засадах партнерства.

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах людський капітал є визначальним чинником інституціональних перетворень. На рівні регіональних соціально-економічних систем основними функціями людського капіталу є: забезпечення ефективності управління регіонами (за рахунок оптимального поєднання креативного, аналітичного, підприємницького потенціалу); формування конкурентних переваг системи за рахунок якісної структури людського капіталу, що здатна створювати якісні товари й послуги; генерування інновацій для випереджаючого стійкого розвитку системи; забезпечення адаптації системи до змін (за рахунок фізичного стану людини, освітнього рівня, професійної підготовки, кваліфікації, загальної культури, соціальної активності).

Проблеми економічного, соціального й екологічного характеру потребують комплексної розробки та реалізації стратегії розвитку регіонів, результативність якої спирається на узгодженість багатьох складових. Таке узгодження може забезпечити людиноцентричний підхід до державного управління стійким розвитком територій. Для забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів необхідно, перш за все, приділяти увагу розподілу та перерозподілу в регіональному аспекті людського капіталу з метою досягнення рівномірності його нагромадження і, як наслідок, активізації розвитку сільських та інших «непривабливих» територій, сприяння інноваційному розвитку регіону, створення умов для інтелектуалізації праці на підприємствах регіону. Практична реалізація державної політики стійкого розвитку регіонів на засадах концепції формування і ефективного використання людського капіталу безпосередньо залежить від інтенсивності процесів пошуку та залучення внутрішніх ресурсів розвитку на регіональному і місцевому рівнях.

Спираючись на результати проведеного дослідження можна запропонувати такі пріоритетні напрями вдосконалення державної та регіональної соціально-економічної політики, які сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності регіонів в умовах стійкого розвитку:

- формування єдиного правового простору стійкого розвитку регіонів із забезпеченням відповідного законодавчого підґрунтя розвитку людського капіталу; розробка національних соціальних і регіональних стандартів, що відповідають стандартам якості життя населення, прийнятим у світі;

- розбудова наукової інфраструктури, нових форм співпраці науки, влади і бізнесу між різними напрямами наукових досліджень, їх виконавцями, горизонтальних мережних науково-технічних й інформаційних комунікацій;

- трансформація відносин між центральними та регіональними органами влади у сфері управління соціально-економічним розвитком регіонів (встановлення нових критеріїв адміністративної відповідальності керівників органів місцевого самоврядування та розпорядників бюджетних коштів; запровадження нових принципів та механізмів відносин «влада – громадськість» щодо формування програм, механізмів підзвітності та громадського контролю; зміну фінансового забезпечення регіональних програм відповідно до змін функцій щодо забезпечення належного розвитку соціальної сфери регіонів і надання населенню управлінських послуг належної якості тощо);

- розробка нової соціальної політики, яка б орієнтувалася на активізацію трудової, підприємницької, творчої діяльності населення, формування людського капіталу; нової економічної політики, в основі якої мають лежати принципи інноваційності та стійкості; концепції реформування

наукової діяльності як попереднього і невід'ємного етапу продукування процесів розвитку регіонів, спрямованої на досягнення державних цілей і тісних зв'язків із світовою наукою, виходячи із системності, цілісності і глобальності науки як галузі знань;

– стимулювання професійного навчання персоналу або стимулювання роботодавців до професійного навчання кадрів (насамперед тих організацій, в яких значну питому вагу становить наукоємна продукція або впроваджуються високі технології); формування цінностей у підприємств, що знаходяться на даній території (розвиток людського капіталу передбачає створення умов для мобілізації потенціалу працівника в інтересах регіону);

– розвиток програм партнерства й співробітництва в різних сферах між органами виконавчої ради, місцевого самоврядування, територіальними громадами, науково-дослідними установами, навчальними закладами, бізнес-структурами, кооперативним сектором, громадськими організаціями, які безпосередньо залучаються до процесу формування та розвитку людського капіталу з метою задоволення загальнонаціональних інтересів, забезпечення процесів стійкого регіонального розвитку;

– розробка і реалізація таких регіональних програм, котрі були б зорієнтовані на підтримку трудових мігрантів та членів їх сімей, налагодження інституційної співпраці та підтримки громадських ініціатив у сфері зовнішньої трудової міграції; підтримання рівноваги і цілісності екосистем; біорізноманіття; збереження якості природних ресурсів; зниження впливу на екосистеми;

– створення творчих кластерів, наукових регіональних осередків і наукових містечкових центрів розвитку; сприятливих умов для реалізації спеціальних артпроектів у сфері актуальних видів мистецтва та традиційної художньої культури, створення нових інституцій, таких як агентства креативних індустрій, творчі резиденції тощо; підвищення статусу підприємництва в формуванні державної і регіональної політики підтримки бізнесу;

– прийняття сучасних стратегій регіонального розвитку, де ключовим аспектом буде визначено всебічний розвиток людського капіталу відповідно до потреб інноваційної економіки.

Стійкий розвиток регіону також залежить не лише від професійно розробленої стратегії соціально-економічного розвитку регіону, але й від забезпечення умов її дієвості, досягнення очікуваного ефекту від її реалізації, від грамотних, виважених дій державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування на рівні регіону, від досягнення балансу інтересів між національною та регіональною політикою. Механізм реалізації стратегії стійкого розвитку регіону має будуватися на принциповій схемі, що базується на інструментарії у вигляді законів, закономірностей,

принципів, методів, функцій, засобів.

З огляду на вищесказане, особливої актуальності у подальшому дослідженні розвитку людського капіталу в Україні набуває поглиблений аналіз причин, що сприяють погіршенню показників розвитку людського капіталу по окремих регіонах та розробка теоретико-методологічного забезпечення механізмів державного регулювання системи формування людського капіталу на місцевому рівні.

Список літератури

1. Акімова Л. М. Роль та місце економічної безпеки в системі державного управління забезпечення національної безпеки України. Публічне урядування: збірник. 2018. № 2 (12). С. 15–29.
2. Артеменко Л.Б. Людський капітал: наукові підходи та стан формування в Україні. Галицький економічний вісник. 2016. Т. 50. № 1. С. 22–31.
3. Вища освіта в Україні у 2018 році: стат. зб. Київ, 2019. Державна служба статистики України: сайт. URL: www.ukrstat.gov.ua.
4. Гонин Д. В. Человеческий капитал как инструмент государственного управления в сфере повышения конкурентоспособности региональной экономики: теоретические аспекты. Управленческое консультирование. 2016. № 12 (96). С. 108–117.
5. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки: монографія / О.А. Грішнова. К.: Тво "Знання", КОО, 2001. 254 с.
6. Ковальчук В.А. Інвестування в людський капітал як фактор інноваційного розвитку економіки України / В.А. Ковальчук, А.Ю. Шахно // Соціально-економічні проблеми і держава: електронне наук. фак. видання. Тернопіль: ТНТУ ім. Івана Пулюя, 2016. Випуск 2(15). С. 33–40.
7. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2015. 356 с.
8. Пуцентейло П. Р., Гуменюк О. О. Формування програми стратегії управління економічним розвитком регіону. Сталій розвиток економіки. 2018. № 1(38). С. 98–106.
9. Самородченко Г. В. Організаційно-економічний механізм формування та ефективного використання людського капіталу. Бізнес Інформ. 2013. № 1. С. 192–195.
10. Статистичний бюлетень «Регіональний людський розвиток». Державна служба статистики України: сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_rlr2_017_pdf.pdf.
11. Статистичний щорічник України за 2019 рік . К. Державна служба статистики України, 2020. http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_Ukraine%20in%20figures_u.pdf.
12. Шинкевич А. И., Малышева Т. В., Зарайченко И. А. Концепция формирования отраслевых инновационных кластеров. Вестник Казан. технол. ун-та. 2011. №14(22). С. 299–306.
13. Baser F., Gokten S. Paths of economic development: A global evidence for the mediating role of human capital. The Journal of International Trade&Economic Development. 2019. № 28(8). P. 1–23
14. Bucci A., Prettnr K., Prskawetz A. Human Capital and Economic Growth. Palgrave Macmillan, Cham, 2019. 361 p.
15. Human Development Reports. Available at: Accessed 25 November 2018. URL : <http://hdr.undp.org/en/2018-update> (дата звернення: 13.10.2021).
16. Pelinescu E. The Impact of Human Capital on

Economic Growth. *Procedia Economics and Finance*. 2015. № 22. P. 184–190.

17. Popoola O., Alege P. O., Gershon O., Asaleye J. A. Human capital channels and productivity growth: Evidence from Nigeria. *Economics and Sociology*. 2019. № 12(4), P. 59–73.

18. Shao S., Yang L. Natural Resource Dependence, Human Capital Accumulation, and Economic Growth: A Combined Explanation for the Resource Curse and the Resource Blessing. *Energy Policy*. 2014. № 74. P. 632–642.

19. Teixeira A. A., Queirós A. S. Economic Growth, Human Capital and Structural Change: A Dynamic Panel Data Analysis. *Research Policy*. 2016. № 45(8). P. 1636–1648.

References (transliterated)

1. Akimova, L. M. (2018), “The role and place of economic security in the public administration system of national security of Ukraine”, *Publichne uriaduvannya*, vol. (12), pp. 15–29.].

2. Artemenko L. B. (2016) *Liudskiy kapital: naukovy pidkhody ta stan formuvannya v Ukraini*. [Human capital: scientific approaches and state of formation in Ukraine] *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, vol. 50, no. 1. pp. 22–31.

3. *Vyshcha osvita v Ukraini u 2018 rotsi* [Higher education in Ukraine in 2018]: Statistical publication (2019). Kyiv. State Statistics Service of Ukraine: Website. Retrieved from www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].

4. Honyh, D. V. (2016), “Human capital as an instrument of public administration in improving the competitiveness of the regional economy: theoretical aspects”, *Upravlencheskoe konsultyrovanye*, vol. 12 (96), pp. 108–117

5. Hryshnova, O.A. (2001), *Liudskiy kapital: formuvannya v systemi osvity i profesiinoyi pidhotovky* [Human capital: formation in education and training], *Tvo "Znannya"*, KOO, Kyiv, Ukraine.

6. Kovalchuk, V.A. and Shakhno, A. Yu. (2016), "Investment in human capital as a factor of innovative development of Ukraine's economy", *Sotsial'noekonomichni problemy i derzhava*, vol. 2 (15).

7. Libanova, E. M. (Ed.) (2015). *Lyuds'ky rozvytok v Ukraini. Modernizatsiya sotsial'noyi polityky: rehional'nyy aspekt* [Human development in Ukraine. Modernization of social policy: regional aspect]. Kyiv: Ptuha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].

8. Putsenteilo, P.R. and Humeniuk, O.O. (2018),

“Formation of the program of strategy of management of economic development of the region”, *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 1(38), pp. 98–106.

9. Samorodchenko, H.V. (2013), “Organizational and economic mechanism of formation and efficient use of human capital”, *Biznes Inform*, vol. 1, pp. 192–195.

10. *Rehional'nyy lyuds'ky rozvytok* [Regional human development]: Statistical publication (2018). State Statistics Service of Ukraine: Website. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_rlr2017_pdf.pdf [in Ukrainian].

11. State Statistics Service of Ukraine (2019), *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2019 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2020], *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*, Kyiv, Ukraine. [Online].

12. Shynkevych, A. Y. Malysheva, T. V. and Zarahchenko, Y. A. (2011), “The concept of the formation of industry innovation clusters”, *Vestnyk Kazan. tekhnol. un-ta.*, vol. 14(22), pp. 299–306.

13. Baser F., Gokten S. Paths of economic development: A global evidence for the mediating role of human capital. (2019). *The Journal of International Trade&Economic Development*. № 28(8). P. 1–23. [in English].

14. Bucci, A., Prettnner, K., Prskawetz, A. (2019) *Human Capital and Economic Growth*. Palgrave Macmillan, Cham, 361 [in English].

15. *Human Development Reports*. (2018) Available at: Accessed 25 November 2018. [Online] [in English].

16. Pelinescu E. The Impact of Human Capital on Economic Growth. (2015) *Procedia Economics and Finance*. № 22. P. 184–190 [in English].

17. Popoola, O., Alege, P. O., Gershon, O., Asaleye, J. A. (2019). Human capital channels and productivity growth: Evidence from Nigeria. *Economics and Sociology*, 12(4), 59–73 [in English].

18. Shao S., Yang L. Natural Resource Dependence. (2014) *Human Capital Accumulation, and Economic Growth: A Combined Explanation for the Resource Curse and the Resource Blessing*. *Energy Policy*. № 74. P. 632–642 [in English].

19. Teixeira A. A., Queirós A. S. Economic Growth. (2016). *Human Capital and Structural Change: A Dynamic Panel Data Analysis*. *Research Policy*. № 45(8).

Надійшла (received) 30.11.2021

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Терещенко Діна Акрамівна (Терещенко Діна Акрамовна, Tereshchenko Dina) – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри соціології і публічного управління Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0633-0097>.